

УДК 81'37

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ФАЗОВОСТІ У ЛІНГВІСТИЦІ

Білозір О.С.

Криворізька Центральна-Міська гімназія

В поданій статті розглядається проблема функціонально-семантичних полів у лінгвістиці та їх місце у функціональній граматиці. Подані системні ознаки функціонально-семантичних полів. У дослідженні розглянуто угруповання та структурні компоненти функціонально-семантичних полів. Виокремлено фазові значення та їх характеристика, а також визначені компоненти функціонально-семантичного поля фазовості. Зроблено висновок, що базою для виділення певного функціонально-семантичного поля у мові є граматична категорія, синтаксична конструкція або комплекс таких конструкцій та інші граматичні засоби разом із взаємодіючими з ними на семантичній основі елементами різних рівнів системи мови.

Ключові слова: лінгвістика, функціонально-семантичне поле, фазовість, угруповання, компоненти.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві відкрились нові перспективи, пов'язані з дослідженням проблеми функціонально-семантичного поля (ФСП) фазовості у лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні шляхи вирішення проблеми функціонально-семантичних полів у лінгвістиці шукаються і сьогодні, про це свідчать роботи Т.В. Булигіної, М.Я. Гловинської, Н.В. Ільків, О.В. Падучевої, В.А. Погосяна та інших науковців. Проблемою фазовості в різний час цікавилися багато лінгвістів: Б.М. Балін, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, Ю.С. Маслов, В.П. Недеялков, Н.Б. Телін, О.М. Тихонов, Ф.А. Равен, В. Фляйшер, Т.Б. Черкасова, М.О. Шелякін тощо. Кожен з дослідників виокремлює різну кількість фаз, дають їм інші назви.

О.В. Бондарко під функціонально-семантичним полем розумів систему різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну функцію на основі спільності категоріального змісту [3, с. 14].

Функціонально-семантичне поле – двостороння одиниця, що об'єднує інваріантне значення і різносторонні формальні засоби його вираження. На відміну від семантичної категорії функціо-

нально-семантичне поле відображає специфічну побудову і специфічне функціонування семантичної категорії у порівнюваних мовах [7, с. 15].

Функціонально-семантичне поле починальності в німецькій мові у зіставленні з англійською мовою розглядала у своєму дослідженні [6] І.Г. Воротнікова.

Функціонально-семантичне поле розглядається у лінгвістиці як своєрідне угруповання мовних елементів, якому властиві такі риси [6, с. 7]:

- наявність спільних інваріантних функцій у елементів, які утворюють певне угруповання;
- взаємодія не тільки однорядних, а й нерівнорядних елементів, зокрема, граматичних і лексичних;
- членування поля відповідно до принципу його структурної організації на центр і периферію.

Проведені дослідження мають велике значення для лінгвістики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження функціонально-семантичного поля фазовості обумовлено відсутністю наукових робіт з даної проблеми в області граматики як англійської, так і німецької мови; але вимагає уваги до себе, оскільки фазовість, поряд з іншими функціонально-семантичними

категоріями, передає семантичну багатогранність лексем, що характеризують різні відтінки дії. Тому необхідне комплексне дослідження засобів, що формують функціонально-семантичне поле фазовості в германських мовах, у ході якого проаналізувати роль, місце і характерні особливості конститuentів поля.

Мета статті є виявлення характерних особливостей, структури та компонентів функціонально-семантичного поля фазовості.

Виклад основного матеріалу. Функціональна граматики трактується як граматики, а) орієнтована на опис закономірностей і правил функціонування граматичних одиниць, що (у взаємодії з одиницями різних рівнів мовної системи) передають зміст висловлювання, і як граматики, б) що включає опис функцій мовних засобів не тільки в напрямку від засобів до функцій, але й від функцій до засобів [4, с. 3].

Основним принципом побудови функціональної граматики є опис системи функціонально-семантичних полів в англійській та німецьких мовах (таких, як аспектуальність, темпоральність, персональність, кондиціональність та ін.). З цією основою поданого варіанта функціональної граматики пов'язані й інші особливості: розмежування і співвідношення мовного й розумового (понятійного, значущого) змісту, трактування рівня функціонування граматичних одиниць у висловлюваннях як особливого рівня їх існування та опису.

Принцип «від функції до засобу» може бути провідним у граматиці і специфіка функціональної граматики виявляється в реалізації саме цього принципу. Опис граматичної будови мови включений в загальну систему функціональної граматики.

Грамматична побудова мови характеризується структурою, в якій виділяються: «а) центр, де зосереджені специфічні ознаки граматики, на відміну від лексики, та б) периферія, де представлені єдності, які поєднують ознаки граматики та лексики (наприклад, лексико-граматичні розряди різних ступенів)» [2, с. 4]. Передумови взаємодії граматики та лексики лежать в основі самої структури граматичного устрою.

Грамматичний устрій включає різні типи системно-структурної організації категоріальних явищ – не тільки системи (підсистеми) у рамках окремих мовних рівнів, але і міжрівневі, різнорівневі системи, основані на об'єднанні й взаємодії морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексико-граматичних та лексичних елементів. Такі системи – двобічні змістово-формальні єдності, які формуються граматичними одиницями, класами та категоріями разом із взаємодіючими з ними на семантичній основі засобами різних мовних рівнів, прийнято називати функціонально-семантичними полями. Система ФСП в англійській мові відноситься до граматичної будови мови, представляє собою особливий її аспект – семантично об'єднані різнорівневі мовні елементи (з граматичною основою), утворюючи той потенціал функцій і засобів, котрий реалізується в мові.

Кожна граматики містить у собі функціональний аспект. Він так або інакше поданий і в формальній за походженням граматиці, тобто в граматиці, що послідовно рухається від форми до значення. Якщо функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мов-

них рівнів стає спеціальним об'єктом аналізу, то, доведено, що йдеться мова про суттєві ознаки функціональної граматики. Якщо ж крім напрямку від форми до семантики в граматичному описі використовується протилежний напрямок – від семантичних категорій до формальних засобів їх вираження, то тип функціональної граматики виступає у всій повноті своїх ознак

Поняття функціонально-семантичного поля відображає явище взаємодії елементів різних мовних рівнів, що в повній мірі розкриваються при їх функціонуванні в мові. Але системно-мовні основи єдності типу функціонально-семантичного поля закладені у самому ядрі граматичної будови мови, ядрі граматичної категоріальності.

Таким чином, граматичний устрій мови має «польову» структуру з максимально граматикалізованим ядром та лексико-граматичною периферією. Ця частина граматики включається у більш широку сферу будови мови, що охоплює все категоріальне не тільки в граматиці, але й в лексиці, а також у фонетиці. Грамматична категоріальність і граматична будова мови являють собою центр, ядро більш ширшої сфери мовленнєвої категоріальності і мовленнєвої будови.

Грамматичні одиниці, класи та категорії є основними носіями особисто граматичної семантики – категоріальних значень. Ці значення містять в собі понятійне ядро, мають понятійну основу – усе це суто мовні закономірності.

«В змісті граматичних класів та категорій дургорядну або домінуючу функцію можуть виконувати, поряд із семантичними, також і внутрішньомовні структурні функції, які не пов'язані безпосередньо з розумовим (понятійним) змістом і не відображають позамовних відношень» [1, с. 84]. Це посилює особисто мовну специфіку граматичної будови.

Звернення до правил функціонування граматичних одиниць вимагає виходу в широку галузь взаємодії елементів різних рівнів і аспектів мови у висловлюванні. Система граматичних одиниць, класів і категорій разом з правилами їх функціонування – це не найвища «позиція» у всьому тому, що пов'язане з мовою та з її використанням. Ця система підпорядкована тому, для чого вона служить, – формуванню та вираженню (у взаємодії з лексикою і з опорою на лексику) розумового змісту.

При такому розумінні граматики в її сферу включається широке коло проблем співвідношення понятійних категорій та їх мовленнєвого втілення, їх мовної семантичної інтерпретації у змісті категорій англійської мови.

Розробка цих питань входить в особливу область граматики – функціональну граматику, спеціально орієнтовану на вивчення та опис закономірностей функціонування одиниць граматичної будови мови для вираження розумового змісту.

В сучасній лінгвістиці існують різні напрямки функціональної граматики. На відміну від «ряду функціонально-граматичних концепцій (наприклад, від концепції А. Мартіне, де значна увага у сфері граматики концентрується на ролі того чи іншого елемента в реченні, до концепції С. Діка, яка фактично в багатьох відношеннях зберігає зв'язок із трансформаційним синтаксисом) тлумачення функціональної граматики, характеризується орієнтуванням на поняття

функціонально-семантичного поля, яке дає системність матеріалу для аналізу функцій одиниць різних рівнів будови мови» [5, с. 137].

ФСП – групування граматичних та «будівельних» лексичних одиниць, а також різних комбінованих (лексико-синтаксичних) засобів англійської мови, які ґрунтуються на певній семантичній категорії і взаємодіють на основі загальності їх семантичних функцій. Кожне поле містить систему типів, різновидів та варіантів визначеної семантичної категорії, що відповідають різноманітним формальним засобам їх вираження. ФСП – єдності двопланові, вони мають не тільки план змісту, але і план вираження.

Поняття ФСП пов'язано з уявленням про деякий простір. В умовному просторі функцій засобів визначається конфігурація центральних та периферійних компонентів поля, виділяються зони перетинання з іншими полями.

У граматиці, котра ґрунтується на понятті ФСП, принцип системності поширюється на наступні аспекти аналізу:

- розгляд поля як системи особливого типу (гетерогенної з точки зору структурно-рівневих ознак її компонентів);

- аналіз структури єдностей (моноцентричної та поліцентричної);

- тлумачення плану змісту ФСП (на основі комплексу відмінних ознак) як багатоваріантної ієрархічної системи семантичної варіативності (субкатегоріальності), співвіднесеної з варіативністю засобів формального вираження;

- вивчення взаємних відносин (пересічення) ФСП, розгляд їх комплексів та групувань, і, нарешті, уявлення визначеної сукупності ФСП як системи;

- дослідження системної організації семантичних функцій.

Будь-яка система має ознаку цілісності. Її виявлення в різних системах може відрізнятися суттєвими особливостями. В функціонально-семантичному полі дана ознака характеризує зміст поля, яке базується на визначеній семантичній категорії. Що ж стосується засобів формального вираження, то їх сукупність позбавлена цілісності, оскільки вони відносяться до різних мовних рівнів та за своєю структурою різноманітні.

Функціонально-семантичне поле – це двобічна (змістово-формальна) єдність, що формується граматичними (морфологічними та синтаксичними) засобами мови разом із взаємодіючими з ними лексичними, лексико-граматичними та словотвірними елементами, які відносяться до тієї ж семантичної зони.

Функціонально-семантичні поля утворюють у мові (на змістовій основі) певні угруповання [5, с. 152–154]:

- ФСП із предикативним ядром;
- ФСП із суб'єктно-об'єктним (предикативно-суб'єктним та предикативно-об'єктним) ядром;
- ФСП із якісно-кількісним ядром: якість, кількість, компаративність;
- ФСП з обставинним ядром локативності; комплекс полів обумовленості (поля причини, мети, умови, поступливості, наслідків).

У системі функціонально-семантичних полів ФСП фазовості відноситься до першого угруповання. В дане угруповання входять [5, с. 52]:

- а) комплекс полів аспектуальних та аспектуально-темпоральних відношень: аспектуальні поля, часова локалізованість – фазовість, таксис, темпоральність в її зв'язках з аспектуальністю та іншими полями які відносяться до цього комплексу;

- б) темпоральність, модальність;

- в) комплекс полів, що пов'язують предикативність із суб'єктністю та об'єктністю: персональність, залоговість (активність / пасивність, зворотність, перехідність/ неперехідність).

Зв'язки системного членування ФСП з семантичною структурою речення із семантикою частин мови та їх граматичних категорій, як було показано раніше, не набувають характеру повного й послідовного паралелізму, але загальні тенденції, значні перетинання в цих членуваннях явні. Це не дивно. Семантичні категорії, які лежать в основі ФСП, беруть початок і в семантичній структурі речення-висловлювання, і в пов'язаній з цією структурою семантиці частин мови та їх категорій (орієнтованих на певні функції в семантичній структурі речення-висловлювання).

Фактично всі подані «сфери членування – членування семантичної структури речення та членування в семантиці частин мови і притаманних їм категорій являють собою різні аспекти системи розумово-мовної категоризації, яка відображає членування і зв'язки явищ немовного світу у сприйнятті людини та орієнтується на системну організацію мовних значень» [5, с. 158].

Підкреслимо ще раз: в основу опису ФСП у напрямку від семантики до формальних засобів її вираження закладено (у тому типі функціональної граматики, о котрій йдеться мова) не все взагалі, не абиякий зміст, котрий можна добути з висловлювань англійською мовою, а лише категоріальний зміст, отже той, котрий знаходить втілення в значеннях граматичних форм і категорій, в граматичних словах, у спеціальних типах синтаксичних конструкцій, або значеннях лексико-граматичних розрядів. Саме на цій основі виділяються ФС I, які описуються у граматиці даного типу.

Таким чином, виділення й опис ФСП в германських мовах ґрунтуються на категоріальній основі (тільки більш ширшій, ніж окремі граматичні категорії та форми). Отже, опис ФСП будуються на категоріальній основі, єдиної для граматики в цілому. Цей висновок не суперечить напрямку аналізу «від семантики до форми», який є характерним для функціональної граматики (порядк із напрямком «від форми до семантики»), оскільки сама семантика, про яку йдеться мова, оснований на граматичній категоріальності: це семантика, яка висловлюється граматичними одиницями, класами та категоріями у взаємодії з мовними засобами різних рівнів, які входять до складу ФСП.

Базою для виділення певного ФСП у мові є граматична категорія, синтаксична конструкція або комплекс таких конструкцій та інші граматичні засоби разом із взаємодіючими з ними на семантичній основі елементами різних рівнів системи мови.

Одним із компонентів якісної аспектуальності ФСП є фазова (інакше фазисна) детермінація. «Ця детермінація являє собою виділення однієї з фаз протікання дії або стану – початкової, середньої або завершальної. Виділення завершальної фази дії практично часто з'єднується із значенням досягнення межі або наближення до межі. Виді-

лення серединної фази, тобто «інтрагермінальний» розгляд дії (розгляд *intra terminos* – десь «між» початковою та завершальною межею), відповідно зливається із значенням недосягнення межі, незавершеності. Тільки виділення початкової фази дії або стану дає більш самостійне аспектуальне значення – інгресивне (інцептивне) широко представлене в самих різних мовах» [5, с. 201].

Спираючись на ці теоретичні положення, доведемо, що фазові значення, котрі приєдналися до значень предикативних, передусім дієслівних лексем, характеризують етапи протікання дії.

Мета опису наступна:

- характеристика систем фазових значень;
- визначення тих лексико-граматичних, граматичних, контекстуальних та лексичних засобів, котрі використовуються у висловлюванні для вираження вказаних значень;
- опис особливостей вживання конкретних фазових показників.

До фазових прийнято відносити значення «to start», «to continue», «to stop», котрі збираються із значенням відповідних англійських дієслів у багатьох випадках їх застосування. Фазові значення утворюють систему, в якій початковим та найпростішим являється значення «to start». Як похідне можна розглянути значення «to stop», що тлумачиться як «not to start», та значення «to continue», яке тлумачиться, як «not to continue» і відповідно як «not to start». Таким чином, значення «to start» є основним компонентом усіх трьох фазових значень.

Звичайно, фазові значення кваліфікуються як предикати, котрі утворюють семантичний центр пропозиції, яка висловлюється у реченні. Разом з цим ці значення, поряд із модальними та каузативними, завжди супроводжують інші предикати, що дозволяє їх кваліфікувати як «предикативні» значення. «Для характеристики предикативних значень можна використовувати такі терміни, як непередикативний функтор та оператор» [5, с. 205]. Використовуючи термін оператор, маємо на увазі, що фазові значення – це семантичні одновалентні оператори.

Взаємодія фазових значень не тільки з предикатом, а й з всією ситуацією – факт дуже привабливий, оскільки він вимагає при описі цих значень, як і будь-яких інших аспектуальних значень, як мінімум, враховувати наступні фактори:

- 1) лексичне значення предикативного слова (дієслова);
- 2) денотативний статус актантів предиката;
- 3) наявність аспектуально релевантних обставин; видочасове значення дієслівної форми.

Будь-яке з трьох фазових значень володіє здібністю приєднуватися до значень предикативних, головним чином дієслів, котрі в силу своїх семантичних особливостей, поєднуються з цими значеннями. Проте, «фазові значення не просто приєднуються до дієслова, а й нашаровуються на ситуацію, яка виражається в реченні» [5, с. 207].

Фазові значення, як і будь-які операторні значення, співвідносяться з поняттям ФСП. ФСП фазовості складається з трьох компонентів. Перший компонент – семантичні класи предикативних слів з основним дієсловом, котрі сполучаються з фазовими значеннями; другий компонент – лексико-граматичні, граматичні та контекстуальні

засоби, котрі в тій чи іншій мірі використовуються для висловлювання фазових значень; третій компонент – слова та словосполучення, які лексично виражають фазові значення і відповідно сполучаються з семантичними класами дієслів, що утворюють перший компонент ФСП.

Наведемо характеристику усіх компонентів ФСП фазовості.

Якщо погодитися з тим, що фазові значення відповідають етапам дії у часі, то, очевидно, що поєднуватися з цими значеннями можуть дієслова, які означають дію, а та в свою чергу локалізується у часі, за своєю природою може припинятися або поновлюватися. Дієслова, які означають локалізованість дії у часі, поєднуються з фазовими дієсловами. Справа в тому, що локалізовані дії у часі можуть бути двох видів. Одні дії майже не мають часової тривалості. Час їх здійснення співвідноситься з точкою на часовій осі, інакше з моментом часу. Це миттєві дії, котрі виконуються «одним рухом, за один раз».

В інших дій час здійснення являє собою відрізок, який можна відкласти на часовій осі, і котрий, таким чином, являє собою певний період часу. Це не миттєва, або тривала дія, а дія яка відбувається протягом певного, встановленого періоду.

Тільки у локалізованих у часі діях можна виділити етапи, котрі прийнято називати фазами, і, відповідно, тільки ці дії поєднуються з фазовими значеннями:

e.g. A girl began to write a letter.

A girl continued to write a letter.

A girl finished to write a letter.

z.b. Das Mädchen beginnt den Brief zu schreiben.

Das Mädchen schreibt den Brief weiter.

Das Mädchen endet den Brief.

Висновки і пропозиції. Функціональна граматики має певні системні ознаки:

- що включає опис семантичних категорій, які спираються на різні засоби граматичних висловлювань в мові, в їх взаємодії із засобами лексичними та контекстуальними (мова йде про систему функціонально-семантичних полів);

– яка спрямована на опис закономірностей та правил функціонування граматичних форм та конструкцій, взаємодіючих з одиницями різних рівнів мовної системи в передачі змісту висловлювання.

Базою для виділення певного ФСП у мові є граматична категорія, синтаксична конструкція або комплекс таких конструкцій та інші граматичні засоби разом із взаємодіючими з ними на семантичній основі елементами різних рівнів системи мови.

Функціонально-семантичне поле яке є об'єктом вивчення функціональної граматики має три характерні структурні компоненти: семантичні класи предикативних слів з основним дієсловом, котрі сполучаються з фазовими значеннями; лексико-граматичні, граматичні та контекстуальні засоби, котрі в тій чи іншій мірі використовуються для висловлювання фазових значень; слова та словосполучення, які лексично виражають фазові значення і відповідно сполучаються з семантичними класами дієслів.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо в розробці методичних рекомендацій при вивченні теоретичної та практичної граматики германських мов.

Список літератури:

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В.Г. Адмони. – Л.: Просвещение, 1988. – 331 с.
2. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики / А.В. Бондарко. – С.-Перербург, 1999. – 275 с.
3. Бондарко А.В. Понятия «семантическая категория», «функционально-семантическое поле» и «категориальная ситуация» в аспекте сопоставительных исследований / Бондарко А.В. // Методы сопоставительного исследования языков. – М.: Наука, 1988. – С. 12–19.
4. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. – М.: «Либроком», 2013. – 208 с.
5. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А.В. Бондарко. – М.: «Либроком», 2014. – 358 с.
6. Воротнікова І.Г. Функціонально-семантичне поле починальності в німецькій мові у зіставленні з англійською мовою: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І.Г. Воротнікова. – Донецьк, 2000. – 19 с.
7. Кочерган М.П. Теорія функціонально-семантичного поля та її застосування в зіставному мовознавстві / Кочерган М.П. // Мовознавство, 2007, № 4–5. – С. 13–19.

Белозёр О.С.

Криворожская Центрально-Городская гимназия

ПРОБЛЕМА ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ФАЗОВОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема функционально-семантических полей в лингвистике и их место в функциональной грамматике. Представленные системные признаки функционально-семантических полей. В исследовании рассмотрены группировки и структурные компоненты функционально-семантических полей. Выделены фазовые значения и их характеристика, а также определены компоненты функционально-семантического поля фазовости. Сделан вывод, что базой для выделения определенного функционально-семантического поля в языке есть грамматическая категория, синтаксическая конструкция или комплекс таких конструкций и другие грамматические средства вместе с взаимодействующими с ними на семантической основе элементами различных уровней системы языка.

Ключевые слова: лингвистика, функционально-семантическое поле, фазовость, группировка, компоненты.

Bilozir O.S.

Kryvyi Rih Central City Gymnasia

PROBLEM OF FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF PHASE IN LINGUISTICS

Summary

The problem of functional-semantic fields in linguistics and their place in functional grammar is re-wired in this article. The systemic features of functional-semantic fields are presented. The grouping and structural components of functional semantic fields are considered in the research. The phase values and their characteristics are singled out, components of the functional-semantic field of phase are defined too. It is concluded that the basis for the exudation of the certain functional-semantic field in the language is the grammatical category, the syntactic structure or a complex of such structures and other grammatical means together with the semantically interacting elements of various levels of the language system.

Keywords: linguistics, functional-semantic field, phase, grouping, components.